

Милорад М. Васиљевић

Универзитет у Источном Сарајеву

Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки“,

Фоча, Република Српска, Босна и Херцеговина

e-mail: miloradvasiljevic3@gmail.com

РЕХРИСТИЈАНИЗАЦИЈА У МИСИОНАРСКИМ И СОЦИЈАЛНИМ ДОКУМЕНТИМА ПРАВОСЛАВНИХ ЦРКАВА

Апстракт: Православне цркве су у 21. веку соучене са порастом дехристијанизације, а разлози за то су многобројни: култура индивидуализма, научни и нови атеизам, постмодернизам, либерализам, плурализам, секуларизам и др. Из тог разлога рехристијанизација постаје кључан императив за решавање горућег проблема дехристијанизације. У раду се анализира концепт рехристијанизације у мисионарским и социјалним документима Православних Цркава: како се концепт рехристијанизације разуме у документима, који су основни циљеви и ставови Цркава о рехристијанизацији и које се конкретне стратегије препоручују у текстовима. Приступа се критичкој анализи и оцењивању ставова о рехристијанизацији у документима. Такође, рад указује на то како Православне Цркве, конкретно Руска и Цариградска, имају потпуно другачије ставове о рехристијанизацији.

Кључне речи: рехристијанизација, дехристијанизација, мисија, плурализам, секуларизам, култура.

Увод

У савременом друштву, пред Православним Црквама налазе се изазови који се тичу секуларизације, глобализма, постмодернизма и индивидуализма. Из тог разлога, концепт рехристијанизације постао је кључан у разматрању мисије Цркве и њеног односа према савременим друштвеним тенденцијама. Рехристијанизација се односи на процес обнове и присуства хришћанског учења и вредности у савременом свету, у складу са изазовима и потребама времена у којем Црква живи.

Црква се суочава са суштинским питањем: како да задржи вернике који, услед разних утицаја, престају бити хришћани или, у само наизглед бољем случају, постају номинални хришћани? У том контексту, мисионарски и социјални документи Православних Цркава имају велику важност као путокази рехристијанизације. У раду ће пажња бити посвећена следећим документима: 1) *Основи социјалне концепције Руске Православне Цркве*, 2) *Концепција мисионарске делатности Руске Православне Цркве*, 3) *Мисија Православне Цркве у савременом свету: допринос Православне Цркве овладавању мира, правде, слободе, братства и љубави међу народима и укидању расних и других дискриминација* и 4) *За живот света: ка социјалном етосу Православне Цркве*. Документи су званични ставови Цркава о различитим питањима вере и друштва – укључујући и концепт рехристијанизације.

Рад има за циљ анализу наведених мисионарских и социјалних докумената са фокусом на рехристијанизацији. Први корак у истраживању је анализа феномена

дехристијанизације и података о порасту атеизма у хришћанским државама. Потом, приступиће се запажањима релевантних аутора о рехристијанизацији и њеном значају за данашњу Цркву и друштво. Након тога, следи анализа четири документа Православних Цркава са циљем идентификације ставова и стратегија у вези са рехристијанизацијом.

Настојаћемо да уочимо са којим се проблемима суочавају Православне Цркве и какве стратегије предлажу у решавању истих. Извршиће се оцена решења која се сугеришу у контексту проблема као што су: секуларизам, глобализација, индивидуализам, и др. Критички ће бити обрађени ставови свих Цркава, а посебно оних које, уместо јасне стратегије рехристијанизације, заступају друге идеје. Након анализе и оцене, у раду ће бити изнете и препоруке за даљу дискусију о стратегији рехристијанизације.

Задатак рада јесте формулисање одговора на следећа истраживачка питања:

1) Како се концепт рехристијанизације дефинише и разумева у контексту Православља?

2) Који су основни циљеви и ставови Православних Цркава о рехристијанизацији у њиховим мисионарским и социјалним документима?

3) Које конкретне стратегије се препоручују у текстовима у циљу рехристијанизације и каква је њихова ефикасност у савременом дехристијанизованом друштву?

Дехристијанизација и неопходност рехристијанизације

Проблем дехристијанизације

Узроци дехристијанизације као генералног проблема савремене Цркве су многобројни: секуларизам, индивидуализам, постмодернизам, научни и нови атеизам, политички утицаји, друштвени, културни и економски фактори и др. Из тих разлога, утицај Цркве слаби, број верника опада и приметан је општи губитак хришћанског идентитета традиционално хришћанских друштава. Подаци о порасту атеизма су изразито забрињавајући:

Тако у САД живи између 3% и 9% атеиста. С друге стране, земље са славном историјом научног рационализма и атеизма су знатно више дехристијанизоване: у Великој Британији живи између 31% и 44% атеиста, а у Француској између 43% и 54%. Скандинавске земље имају изузетно висок проценат атеистичке популације: Финска до 60%, Норвешка до 72%, Данска до 80% и Шведска чак до 85%. У Немачкој се број атеиста креће између 31% и 42% на западу и између 72% и 75% на истоку земље, док је у Швајцарској тај број између 17% и 27%. Претежно католичке земље (са изузетком Француске) немају толико велик број атеиста као претежно протестантске земље. Тако, нпр. у Шпанији живи од 15% до 24% атеиста, а у Италији од 6% до 23%. Што се тиче претежно православних земаља, Бугарска има између 34% и 40% атеиста, Грчка 16%, Кипар 4% и Румунија 4%. У Русији број атеиста износи између 24% и 48%. Од бивших југословенских република, највише атеиста живи у Словенији (од 35% до 38%), затим у Хрватској (7%) и Босни и Херцеговини (6,4%), док у Србији, према цenzусу из 2011. године, живи 1,11% атеиста, 0,06% агностика и 3,07% верски неопредељених. Генерално мали број атеиста живи у земљама са бројном или доминантном исламском популацијом: око 8% у Албанији и 1% до 2% у Турској, мање од 1% у Пакистану, Бангладешу, Ирану, Афганистану, Малезији и Индонезији.

зији, као и у свим арапским земљама. У Африци већина земаља има мање од 1% атеиста, са изузетком Јужноафричке Републике која има око 11% атеистичке популације.¹

Наведени подаци указују на то колико културолошки оквир утиче на дехристијанизацију и пораст атеизма. Очигледно је да су протестантска друштва много подложнија атеизму од православних и римокатоличких због културе индивидуализма и материјализма, али су и многа православна друштва претрпела дехристијанизацију под утицајем атеистичког комунизма. То значи да православни треба да обнове хришћанску природу својих друштава, или да „рехристијанизација треба да се врши као реинкултурација хришћанства у друштвима која су одлутала од Цркве.“² И митрополит Амфилохије Радовић је истицао културне факторе који су обликовали садашње поражавајуће стање:

Наше вријеме и токови, друштвени, духовни и културно-цивилизацијски, у савременом свијету представљају нове изазове, како за унутарњу, тако и за спољашњу мисију Цркве. Социјално-друштвени марксистичко-бољшевички тоталитаризам, који је у XX вијеку, првјенствено захватио православне, словенске народе, оставивши иза себе не само економско друштвену него и духовно-моралну пустош у душама милиона православаца и других народа, захтијевају дуговорно самопожртвовани напор Цркве Божије на свестраном унапријеђењу њене унутарње мисије и духовном препороду читавих покољења, као и њиховом повратку вјери и Цркви.³

Дакле, рехристијанизација и реинкултурација су незаобилазни императиви савремене црквене мисије, при чему Црква мора да се отвори ка онима изван ње. Александар Шмеман је наглашавао исту потребу: „Ми, православни, често на екуменским скуповима волимо да кажемо: *Православље је преображавање света и живота*, а у стварности све се своди на испијање чаја у парохијском дому.“⁴ Међутим, ако је Православље „преображавање света“, због чега људи напуштају Цркву? Шмеман указује на разлику између црквеног идеала и стварности: иако би Православље требало да преображава свет и човека, верници су у свакодневном животу преокупирани мање значајним активностима, без много бриге за хришћанску културу. Поред Шмемана, „бројни теолози су приметили да су сви они културни системи кроз које се врши инкултурација у знатној мери већ дехристијанизовани на Западу (који, глобално гледано, укључује и православно хришћанство), а то се директно одражава на квалитет унутарцрквеног живота.“⁵ Тако, нпр. Иларион Алфејев примећује:

Алармантни процеси се, такође, одвијају и у Европи, колевци западног хришћанства. У многим западноеропским земљама присутан је катастрофалан недостатак кандидата за свештенике, који морају да се доводе из источне Европе, Азије или Јужне Америке. Број младих људи који се сматрају хришћанима и члановима цркве драстично опада. Према

¹ Голијанин 2021, 254–255.

² Голијанин 2021, 257.

³ Радовић 2016, 261.

⁴ Шмеман 2023а, 14.

⁵ Голијанин 2021, 253.

статистикама, по први пут након много векова, број верника који припадају Римокатоличкој цркви у Бечу опао је испод 50%. Демонстративан излазак из цркве је постала нормална појава, а поједини бивши чланови чак траже да им се изда сертификат којим се потврђује да се света тајна Крштења која је над њима извршена – поништава.⁶

Иако овакво стање још увек није погодило већину Православних Цркава, православна друштва се налазе под снажним културним утицајем Запада. Због тога је у осмишљавању црквене мисије и рехристијанизације потребно благовремено уочити све анти-хришћанске симптоме модерне културе и одредити најбоље могуће пастирске одговоре.

Неопходност рехристијанизације

Алармантно стање дехристијанизације захтева јасан мисионарски одговор. Александар Шмеман је с правом закључио: „Обнова мисионарске димензије Цркве данас представља највећи императив. Ми морамо да обновимо основну истину: Црква је, суштински, мисија, сами корени живота Цркве јесу у заповести Христовој: *Идите и научите све народе* (Мт. 28, 19).“⁷ Из тог разлога, потребно је сведочење имена Христовог у свим деловима друштва. Активно ангажовање на мисионарском пољу је незаобилазно: оно не подразумева периодично већ непрекидно сведочење Господа у друштву. Такав подухват, међутим, изискује способност адаптације на различите културне и друштвене контексте у којима се мисионарска активност одвија. Како примећује Шмеман, „основни садржај и усмерење идеје хришћанске обнове јесте – учинити Хришћанство релевантним за овај свет, свесним историјског пунолетства света, отвореним за потребе, проблеме и немире тог света, и, коначно, компатибилним са начином мишљења тог света“.⁸

Ипак, Црква не може бити у свему „компатибилна са мишљењем света“ јер претерана адаптација може довести до губитка духовности и аутентичности у хришћанском животу. Због тога је неопходно задржати и свест о идентитету Цркве који није искључиво културни: „Хришћани су дужни да објаве славу васкрслог Господа, а не да проповедају културна и остала овоземаљска добра.“⁹ То не значи да је култура ирелевантна за дијалог, већ да Црква треба да уђе у њу, на првом месту, да би је осветлила Христом.¹⁰ За поменуте мисионарске и социјалне документе Православних Цркава, најтежи задатак у осмишљавању рехристијанизације је задржавање равнотеже између потребе освећења културе и задржавања здраве дистанце од секуларних културних токова: Црква не треба ни да се потпуно одвоји од света нити да се претвори у чисто културну установу. Како ћемо видети, поједини документи нису адекватно одговорили на овај задатак.

Анализа мисионарских и социјалних докумената Православних Цркава

У овом делу рада анализираћемо социјалне и мисионарске документе Православних Цркава у контексту рехристијанизације. Сваки документ ће бити анализиран

⁶ Алфејев 2021а, 35.

⁷ Шмеман 2023b, 173.

⁸ Шмеман 1997, 176.

⁹ Голијанин 2021, 63.

¹⁰ На другом месту, Голијанин истиче: „Задатак хришћанског мисионара је да, угледајући се на Христа, проповеда Јеванђеље у истом унижењу и смирењу као Христос. Циљ је ‘поновно оваплоћење’ Христово у новој култури природним током инкултурације.“ Голијанин 2021, 38.

посебно, а потом ће уследити упоредна анализа. Пажња ће бити усмерена на њихов садржај и разумевање изазова као што су секуларизам, глобализација, плурализам и индивидуализам, али и на њихово разумевање унутрашњих структура Цркве у процесу рехристијанизације.

Основи социјалне концепције Руске Православне Цркве

Текст *Основи социјалне концепције Руске Православне Цркве* је одобрен и објављен 2000. године на јубиларном сабору Московске патријаршије. Документ је подељен у шеснаест тачака којима се обрађује широк спектар актуелних друштвених и мисионарских тема. У тачки три, која носи наслов *Црква и држава*, истакнута је свест о масовној апостасији друштва:

Принцип слободе савести, који се као правни појам појавио у 18. и 19. веку, постао је један од главних принципа у међуљудским односима тек после Првог светског рата. Данас је он потврђен општом *Декларацијом о људским правима* и увршћен је у уставе већине држава. Појава начела слободе савести представља доказ да у савременом свету религија престаје да буде „заједничка ствар“ и постаје „лична ствар“ појединца. Овај процес сам по себи сведочи о распадању система духовних вредности, о губитку стремљења ка спасењу у већем делу друштва које успоставља начело слободе савести. Држава је првобитно настала као инструмент учвршћивања божанског закона у друштву, а слобода савести дефинитивно претвара државу у искључиво земаљску институцију која се не везује никаквим обавезама у сфери религије. Успостављање правног начела слободе савести сведочи о губитку духовних циљева и вредности у друштву, о масовној апостасији и о фактичкој индиферентности према послању Цркве и према победи над грехом.¹¹

Без разумевања вере као заједничког дела усваја се потпуно другачија философија живота и друштва у односу на хришћанску. Наиме, ако у држави влада слобода савести, а не божански закони, неминован резултат биће губитак хришћанске духовности и болест индивидуализма. Због тога хришћанска мисија не може бити усмерена ка слободи савести већ ка успостави хришћанске философије живота унутар друштва, а у томе је неизоставна чињеница Евхаристије која поништава индивидуализам:

Према томе, савремена криза хришћанске културе заснована је примарно на човековом отуђењу од богослужења – централног скупа његових најважнијих и најсветијих симбола. Будући одвојен од Литургије, човек бива остављен са својом природном религиозношћу која (без откривења) покушава да се изрази на разне начине, понекад чак и кроз обнову паганства.¹²

С једне стране, природна религиозност човека одводи од истина Откровења, док, с друге стране, човеково учествовање у Литургији представља једини аутентичан одговор на Божанско Откровење. Први начин је индивидуалистички и он води ка дехристијанизаци-

¹¹ *Основи социјалне концепције Руске Православне Цркве* 2007, 46–47.

¹² Голијанин 2021, 289.

цији друштва. Други начин устројава заједницу и он рађа хришћанско друштво. Сваки вид индивидуализма увек изазива колизију између различитих људских погледа на свет, а то даје резултате у виду секуларизма, глобализма, итд. Холистички приступ у исцељењу друштва садржан је у Светој Литургији. Јован Брија је такође закључио да је потребно литургијско исцељење друштва како би се индивидуализам превазишао:

Међутим, Европи је потребан одговарајући литургијски модел, не само да би зацелио ране свог индивидуализма и слободног тржишта економије, већ и да би пружио прилику људима да заједно славе, да слушају једни друге, да гледају у лице другог – како би пронашли заједнички разлог за заједничко деловање. Модел индивидуализма, вербалног и формалног, заинтересован је за приватну својину – доводи до немарних ставова, до циничног служења самом себи. Литургијски модел има за циљ да продуби заједништво, да поврати унутрашње јединство и подстакне сарадњу и заједничку активност.¹³

У тачки број четири социјалног учења Руске Цркве, под насловом *Хришћанска етика и световно право*, видна је обазривост поводом изазова секуларизма: „Са порастом секуларизације узвишена начела неутуђивих људских права претворила су се у схватање о правима индивидуе изван њене везе са Богом. Притом је заштита слободе личности трансформисана у заштиту самовоље (...).“¹⁴ Основни темељи хришћанства јесу заједница у Цркви и воља Божија. Ипак, савремено друштво не жели заједницу у Богу, већ привидну заједницу индивидуа без Бога. О томе је, у анализи секуларизма, Иларион Алфејев написао: „Прва борба је она између хришћанства и ‘милитантног секуларизма’. У савременом секуларном свету хришћанске вредности се све више маргинализују и Бог је изгнан на руб људске егзистенције.“¹⁵ Исто тако, анализирајући данашње индивидуалистичко и секуларистичко друштво, епископ Игнатије Мидић закључује: „Сви ови чиниоци заједно, укључујући ту и теологију западног типа, створили су ову данашњу савремену цивилизацију и начин живота људи следствено њој.“¹⁶ Очигледно је да оба аутора кризу индивидуализма приписују усвајању западног секуларизма. Због тога је природно да ослобођењу православне теологије од западних утицаја следи пастирски и мисионарски рад на ослобођењу православних друштава од неправославне културне свести. У документу се описује неколико начина укључења Цркве у друштво ради поправљања његовог стања.

У тачки *Рад и његови плодови* је, нпр. изнета забринутост за сиромашне и немоћне¹⁷. Да би се људи вратили Цркви, потребно је позабавити се њиховим основним егзистенцијалним потребама и проблемима. Таквима, решење не може бити само баналан позив у Цркву, већ харитативна делатност након Литургије. Јован Брија је о томе писао:

Динамика Литургије се протеже и преко граница Евхаристије, желећи да служи заједници у целини. Евхаристијско богослужење није бег у унутрашње царство молитве, побожно бежање од социјалних реалности; радије, она позива и шаље верујуће да прослављају ‘светотајинство

¹³ Bria 1997, 421.

¹⁴ *Основи социјалне концепције Руске Православне Цркве* 2007, 64.

¹⁵ Алфејев 2021b, 26.

¹⁶ Мидић 2016, 264.

¹⁷ Види: Мидић 2016, 267.

¹⁷ Види: *Основи социјалне концепције Руске Православне Цркве* 2007, 88.

братства' ван храма у јавној сфери – тамо где се чује плач сиромашних и маргинализованих.¹⁸

Документ посебну пажњу упућује породичним вредностима у савременом свету: „У највећој мери забрињава садашња ситуација, у којој се раскида већина бракова, нарочито међу омладином. Оно што се дешава постаје истинска трагедија за појединачну личност и за сав народ.“¹⁹ Управо се под утицајем разних либералних, постмодернистичких и хедонистичких идеја са Запада јављају различити покрети који негативно учину на институцију брака. На пример, један од њих је „woke“ (воук) покрет који промовише екстремне либералне идеје: родне идеологије и LGBT агенде, радикални феминизам, итд. Основни циљ оваквих покрета је разарање традиционалне институције брака и традиционалне породице, што је очигледан показатељ дехристијанизације. Такође, документ изражава бригу да је, под утицајем либералног и хедонистичког начина живота, све већи број оних који прибегавају пороцима који уништавају могућност за формирање породица.²⁰

У тачки под насловом *Световна наука, култура и образовање*, аутори текста показују забринутост због тврдњи да наука треба бити слободна од моралних, философских и верских ограничења:

Међутим, тако 'слободан' научно-технолошки развој налази се у власти људских страсти, пре свега таштине, гордости, жудње за максималним комфором, што, све заједно, нарушава духовну хармонију живота, са свим негативним појавама које из тога произилазе. Управо због тога је, као никад до сада, неопходан повратак изгубљеној вези између научног знања и религијских, духовних и моралних вредности ради осигурања нормалног људског живота.²¹

У новије време, заговорници тезе да наука треба бити слободна од утицаја религије су чланови популарног покрета тзв. „новог“ атеизма: Ричард Докинс, Денијел Денет, Сем Харис и Кристофер Хиченс. Најистакнутији представник овог покрета је Ричард Докинс: његова теза је да је наука неспојива са религијским учењима и да је веровање у Бога заоставштина из доба „средњовековног мрачњаштва“. С обзиром на широк домет новог атеизма који се представља као чиста наука, у документу се наглашава да школство поседује битну улогу у описмењавању младих нараштаја у хришћанском духу: „Црква сматра да је одржавање часова хришћанске веронауке у световним школама по жељи деце или њихових родитеља, укључујући и више школе, корисно и неопходно.“²² Поред тога, важна је и улога високих црквених школа и научних институција које би требало да апологетски приступају атеизму који је узурпирао науку.

Концепција мисионарске делатности Руске православне Цркве

Други значајан документ Московске патријаршије је *Концепција мисионарске делатности Руске Православне Цркве*. Овај текст, као и претходни, износи забринутост

¹⁸ Bria 1996, 20.

¹⁹ *Основи социјалне концепције Руске Православне Цркве* 2007, 118.

²⁰ Види: *Основи социјалне концепције Руске Православне Цркве* 2007, 131–132.

²¹ *Основи социјалне концепције Руске Православне Цркве* 2007, 175.

²² *Основи социјалне концепције Руске Православне Цркве* 2007, 184.

због нерелигиозног стања друштва:

Питање тренутног стања на мисионарском пољу је од кључне важности за одређивање смера, метода и начина развоја православне мисије. У последњих 800 година Руска Црква се ниједном није нашла пред неопходношћу вршења апостолске проповеди у таквим размерама, у којим би мисионарско поље сабирано милионе људи ослобођених од јарма безбожничке идеологије, који живе на огромном пространству, имајући сопствене културно-историјске специфичности. Настала је парадоксална ситуација у којој је неопходна „друга хришћанизација“ народа који живе на територији пастирске одговорности Руске православне Цркве. Димензије те „друге хришћанизације“ су без преседана.²³

Анализирајући наведени текст, Зоран Крстић закључује: „Као што можемо видети, *Концепција мисионарске делатности* нимало не улепшава стварност. Тренутну ситуацију карактерише као драматичну и уводи појам ‘друге хришћанизације’ народа Русије.“²⁴ Позивом на „другу хришћанизацију“, Руска Црква акцентује неопходност озбиљнијег ангажовања у процесу обнове хришћанског друштва. У наведеном тексту *Концепције* истиче се потреба за иновацијом у мисионарском раду Цркве – узимајући у обзир културне, историјске и духовне контексте. Такође, у тексту пише: „Већина људи којима је проповед упућена припада култури која своје корене има у православљу. Њихов однос према Цркви је индиферентан.“²⁵ Иако аутори текста за ову индиферентност криве „безбожничке идеологије“, сигурно мислећи највише на комунизам, питање је шта још утиче на овакав став верника? У том контексту, значајна је анализа социјалних, економских и политичких фактора у друштву. С друге стране, узимање у обзир свих ових фактора излишно је без сведочења Истине – Христа. Аутори то имају у обзир када пишу: „Улога мисије Руске православне Цркве данас састоји се у активирању процеса уједињења и духовно-моралног оздрављења друштва путем сведочења Истине.“²⁶

Документ прецизно описује мисионарске одговорности епископа, свештенства и лаика.²⁷ Неке од препорука су следеће:

1) За Епископе: „брига за мисионарским кадровима, подизање нивоа мисионарске квалификованости свештенослужитеља и црквенослужитеља.“²⁸ С једне стране, неминовно је да су потребни богословско компетентни кандидати.²⁹ С друге стране, сагледавајући кадровско стање у Цркви, Зоран Крстић констатује:

²³ „Концепција мисионарске делатности Руске православне цркве“ 2012, 10–11.

²⁴ Крстић 2014, 75.

²⁵ „Концепција мисионарске делатности Руске православне цркве“ 2012, 11.

²⁶ „Концепција мисионарске делатности Руске православне цркве“ 2012, 11.

²⁷ Види: „Концепција мисионарске делатности Руске православне цркве“ 2012, 13–14.

²⁸ „Концепција мисионарске делатности Руске православне цркве“ 2012, 13.

²⁹ У *Концепцији* о савременим мисионарима пише: „Савремени мисионари су као никад раније при-
нуђени да у својој делатности траже нестандартна решења. Стога је веома важно да буду способни да искуство апостолске и светоотачке традиције пренесу језиком који је разумљив нашим савременицима. У савременом друштву, у ком је готово заборављена заповест о љубави према ближњему и влада свошшта индиферентност, између осталог и према питањима вере, мисионар треба да буде способан да тргне равнодушнога, да га подтакне да се обрати Јеванђељу и да оваплоти хришћанске вредности у свакодневном животу.“ „Концепција мисионарске делатности Руске православне цркве“ 2012, 18.

Као узроке савремене веће или мање апостасије Концепција наводи вишедеценијски безбожнички режим и савремену културу са елементима неопаганства. Искуства других средина говоре да се, и поред учинених напора, апостасија наставља, што наводи на помисао да проблем постоји и у самим структурама традиционалних хришћанских европских цркава које губе своје чланове – да крштени, донекле катихизовани, а често и рукоположени чланови традиционалних цркава нису способни да сведоче веру, а затим и у односима који владају између чланова тела цркава, често безличним и бирократизованим.³⁰

Крстић је у праву када истиче да је немогуће за масовну апостасију друштва кривити *искључиво* идеје које су дошле из секуларних идеологија. Ако можемо говорити о кадровској кризи у Цркви, онда се истиче потреба за кадром који ће бити образован да адекватно одговори на изазове данашњице.

2) За свештенике: „укључивање активних парохијана у мисионарско служење.“³¹ Када би се овај савет применио у свим Православним Црквама, рехристијанизација би била далеко остварљивија. Неретко, лаици представљају атрофирано тело Цркве које има само један задатак: стајање за време службе и одлазак кући до поновног стајања. Неопходно је пропорционално учешће клира и лаика у духовној обнови Цркве и друштва.³² Из тог разлога, аутори *Концепције* препоручују „учешће лаика у црквеним конференцијама, расправама, интернет-форумима, телевизијским и радио-емисијама, добротворним акцијама и другим облицима друштвене активности.“³³

3) За лаике: „познавање основа православног вероучења и активно учествовање у животу парохије.“³⁴ Похвално је то што аутори текста не заборављају улогу лаика и истичу њихове одговорности. На овај начин се избегава преовладавање духа клерикализма у Цркви. Такође, тачно је да, попут свештеника и епископа, лаик мора познавати основе православног учења да би се укључио у црквени живот и допринео процесу рехристијанизације.

Мисија Православне Цркве у савременом свету

Следећи важан документ је *Мисија Православне Цркве у савременом свету: Допринос Православне Цркве овладавању мира, правде, слободе, братства и љубави међу народима и укидању расних и других дискриминација*. Документ је усвојен од већине Цркава на Критском сабору 2016. године. По својој садржини, ово је најкраћи мисионарски текст од четири која овде анализирамо. Текст је исувише уопштен, нема јасне планове како да се побољша стање у православном свету и не поседује опширност и квалитет као два текста Руске Цркве.

³⁰ Крстић 2014, 79.

³¹ „Концепција мисионарске делатности Руске православне цркве“ 2012, 14.

³² „Један добар корак ка решењу овог проблема може да учини клир, а реч је о укључивању лаика у мисионарску делатност. Пракса поверавања мисије монасима и, у веома ретким случајевима, мирским свештеницима постигла је ограничене резултате. За разлику од тога, права мисионарска експанзија дешавала се само онда када је мисионар ангажовао и лаичке проповеднике, као што је чинио Свети Николај Касаткин у Јапану. Дакле, данашња Црква треба да се угледа на Светог Николаја и да лаицима препусти један део мисионарске одговорности. С обзиром да су лаици више везани за овозвешћују културу, њихова перспектива би свакако била од велике важности у реинкултурацији.“ Голијанин 2021, 296.

³³ „Концепција мисионарске делатности Руске православне цркве“ 2012, 19.

³⁴ „Концепција мисионарске делатности Руске православне цркве“ 2012, 14.

У српском издању под насловом *Свеправославни сабор: Богословски допринос Српске православне цркве*, напоменуто је следеће: „Текст није потписала најсветија Црква Антиохијска.“³⁵ То је један од показатеља да не постоји једноумље свих Цркава о ставовима који се излажу у тексту. Александар Таковац о томе бележи: „Не само недолазак четири помесне Цркве, већ и избегавање суочавања са горућим проблемима, указује на неопходност саморефлексије, критичко преиспитивање и адекватно деловање.“³⁶ Таковац је у праву јер се текст не бави конкретним проблемима с којима се суочавају православни верници већ уопштено говори о глобалним политичким и економским проблемима који немају много везе са верским питањима. У тексту се, у почетним деловима, разматрају вредност људске личности, слобода и одговорност, мир и правда.³⁷ Таковац закључује: „Неспремност суочавања са проблемом унутрашње секуларизације, која се првенствено изражава као клерикализам, конфесионализам и етнофилетизам, води ка кризи саборности и немогућности да се креативно одговори на савремене изазове.“³⁸

О покушајима искорењивања хришћанства у документу пише следеће: „Дубоку забринутост изазива стална тенденција повећања притиска на хришћане због њихове вере, на Блиском истоку и другде, као и покушај искорењивања Хришћанства из његових предањских колевки.“³⁹ Ипак, осим ове забринутости, не постоји предлог како да се криза у којој се налази хришћанство превазиђе. Аутори упозоравају да је угрожено стање хришћана глобални проблем, али недостаје анализа зашто је тај притисак присутан у различитим културолошким оквирима. О секуларизацији се наводи:

Црква се, у свом двигу којим пролази проповедајући и вршећи спасоносну мисију човечанству, све чешће суочава са појавама секуларизације. Црква Христова је позвана да поново изрази и пројави своје пророчко сведочење свету, ослањајући се на искуство вере и подсећајући се, притом, своје стварне мисије, објављивања Царства Божијег и неговања свести о јединству стада. На тај начин, за Цркву се ствара широко поље деловања, будући да идејеном свету пројављује пример ехаристијске заједнице и јединства, као суштински елемент еклисиолошког учења.⁴⁰

Решење за проблем дехристијанизације, између осталог, јесте у Евхаристији, али текст је мањкав будући да поставља исувише општу констатацију о мисији Цркве. Неопходна је детаљнија анализа унутрашње и спољашње мисије са освртом на улогу клира и лаика. У тексту, такође, стоји: „Током ових година секуларизације, осећа се потреба наглашавања значаја светости живота с обзиром на духовну кризу, која карактерише савремену културу.“⁴¹ На који начин се ова светост постиже? Како је достићи у секуларизованом друштву? Немогуће је пуким наглашавањем да је потребна светост превазићи кризу у којој се хришћанство налази. Анализирајући наведене делове текста, Таковац истиче да су аутори чак изоставили и дефиницију секуларизације:

³⁵ „Мисија Православне Цркве у савременом свету: Допринос Православне Цркве овладавању мира, правде, слободе, братства и љубави међу народима и укидању расних и других дискриминација“ 2016, 9.

³⁶ Таковац 2017, 103.

³⁷ Види: „Мисија Православне Цркве у савременом свету“ 2016, 9–15.

³⁸ Таковац 2017, 103.

³⁹ „Мисија Православне Цркве у савременом свету“ 2016, 17.

⁴⁰ „Мисија Православне Цркве у савременом свету“ 2016, 23.

⁴¹ „Мисија Православне Цркве у савременом свету“ 2016, 25.

Упркос томе што је решавање најтежих питања изостало, ни разрада „лакших“ питања није донела завидне резултате. Даћемо један пример: у документу *Мисија Православне Цркве у савременом свету* се осуђује секуларизација. Таква осуда делује беспредметно утолико што појам секуларизације нигде у документу није дефинисан. Познато је да овај појам баштини врло различита значења, да не говоримо о томе да већ дуже циркулише идеја о постсекуларном друштву, чему није посвећена пажња а требало је да буде, пошто ова теза потенцијално представља нови основ за проналажење места религије у савременом свету. Такође у документу није посвећена пажња унутрашњој секуларизацији саме Цркве, која се одвија на више нивоа. Први, и сасвим очигледни, лежи у чињеници да секуларност савремених друштава нипошто није нешто што је наметнуто споља и насиљем, већ је то процес вишевековног развоја и еволуције у коме је хришћанство значајно, па и пресудно учествовало. Сами чланови Цркве, и клирици и лаици, данас живе у секуларном свету и у многоме су прихватили и усвојили секуларне вредности као своје. Та чињеница сама по себи, гледано из перспективе Цркве, не мора нужно и у свему да буде сагледавана као опасност већ и као прилика.⁴²

Текст, ипак, садржи и позитивне аспекте. Истакнута је, нпр. потреба за бригом о сиромашнима: „Према томе, то представља задатак мисије свих Православних Цркава – да покажу узајамну састрадалност и да организују успешно прикупљање помоћи браћи у немаштини.“⁴³ Јеванђелска брига о сиромашнима требало би да буде један од основних императива Цркве, а таквим деловањем она може знатно допринети процесу рехристијанизације.

Упркос неколицини добрих смерница, документ је очевидно оскудан и не бави се конкретним проблемима на адекватан начин. Ђаковац пише: „Да би Сабор уопште могао да буде одржан, морало је да буде одстрањено све што би могло да изазове неслагања. Због тога су усвојени документи у великој мери декларативни и несадржајни, а кључна питања су остала нерешена.“⁴⁴ Према томе, овај документ се у најбољем случају може схватити као скуп основних смерница за глобално деловање Цркве на социјалном плану, али му недостаје мисионарска конкретност раније описаних руских докумената.

За живот света: ка социјалном етосу Православне Цркве

За живот света: ка социјалном етосу Православне Цркве је документ који је издат 2020. године. Документ је издала цариградска Црква, а настао је као одговор на *Основе социјалне концепције Руске Православне Цркве* из 2000. године. Текст је садржајан и бави се многим питањима, али пажљива анализа открива бројне проблематичне ставове.

Аутори текста су се руководили одлукама Критског сабора и документом *Мисија Православне Цркве у савременом свету*.⁴⁵ Обрађују се разне теме: демократија и слобода, језик људских права који православни треба да подржавају, заштита и брига о деци,

⁴² Ђаковац 2017, 115.

⁴³ „Мисија Православне Цркве у савременом свету“ 2016, 21.

⁴⁴ Ђаковац 2017, 115.

⁴⁵ Види: *За живот света: ка социјалном етосу Православне Цркве* 2020. <https://www.goarch.org/sr/social-ethos-preface> Приступљено: 24. 3. 2024.

абортус као грех, брига о старима и потребитима, о радницима, пристојна медицинска брига и др.⁴⁶ Текст је по својој садржини опширан и дотиче се многих проблема што је, свакако, похвално. Међутим, пажљивим ишчитавањем уочавају се делови који су дискусабилни. На пример, аутори превише ентузијастично пишу о мешању култура:

Зато је Цариградски сабор 1872. године осудио „филетизам“, што значи подређивање православне вере етничким идентитетима и националним интересима. Љубав према властитој култури јесте часно осећање све док је оно такође и великодушно, удружено са спремношћу да се препознају лепота и племенитост других култура, те да се поздравља и размена између култура и плодносно међусобно мешање свих култура.⁴⁷

Шта аутори текста желе да постигну изјавом да је потребно „плодносно међусобно мешање свих култура“? Рекло би се да је величање мешања свих култура израз теологије Џона Хика – све религије, културе и нације, са својим симболима и изразима, воде ка једном Богу. Плурализам се, без задршке, сматра добрим и пожељним:

Свакако, православни хришћани не треба да се прибојавају стварности културног и друштвеног плурализма. Заиста они би требало да се радују динамичном спајању људских култура у савременом свету, што је једно од посебних достигнућа нашег доба, и сматрају благословом што све људске културе, у свој својој разноликости и лепоти, долазе све више и више да заузимају исти грађански и политички простор. Црква у ствари мора да подржи оне владине политике и законе који најбоље промовишу такав плурализам. Штавише, она мора благодарити Богу за богатство многих светских култура и за милостив дар њиховог мирног суживота у савременим друштвима.⁴⁸

Са оваквим ставом није могуће говорити о рехристијанизацији: Цариградска Црква, без устручавања, велича плурализам као посебно достигнуће савременог доба. Ако ће Црква, с једне стране, да подржи политику државе која промовише плурализам, како ће онда та иста Црква, с друге стране, за императив да постави рехристијанизацију друштва? Очигледно је да аутори текста не теже ка рехристијанизацији већ ка неолибералним идејама Запада.

Да текст несумњиво садржи теологију Џона Хика сведочи следећи цитат: „Истовремено, знајући да се Бог открива на безброј начина и бескрајним умећем, Црква улази у дијалог са другим верама спремна да буде задивљена и одушевљена разноликошћу и лепотом Богом дарованих пројава божанске доброте, благодати и мудрости међу свим народима.“⁴⁹ Хик је сматрао да су све религије различити путеви ка једној Истини – Богу. Сматрао је да ексклузивни приступ ка Богу не постоји: једна религија не може тврдити да

⁴⁶ Види: *За живот света: ка социјалном етосу Православне Цркве* 2020. Приступљено: 24. 3. 2024. <https://www.goarch.org/sr/social-ethos>

⁴⁷ *За живот света: ка социјалном етосу Православне Цркве* 2020. Приступљено: 24. 3. 2024. <https://www.goarch.org/sr/social-ethos>

⁴⁸ *За живот света: ка социјалном етосу Православне цркве* 2020. Приступљено: 24. 3. 2024. <https://www.goarch.org/sr/social-ethos>

⁴⁹ *За живот света: ка социјалном етосу Православне цркве* 2020. Приступљено: 24. 3. 2024. <https://www.goarch.org/sr/social-ethos>

има монопол над познањем Бога, а да остале немају. Учење Цариградске Цркве је у много чему слично са овом теоријом. Та чињеница води следећим питањима: 1) Зар није учење Православне Цркве да је пут до Истине један? 2) Зар Христос није тај пут? 3) Зашто би Црква била „одушевљена разноликошћу“, наводно, Божије пројаве међу свим народима ако је Истина само у Христу? Нема сумње да је Цариград прихватио неолибералне теолошке идеје, а у овом случају оне које је изнедрио Хик. Аутори не помињу такво учење на једном месту, већ су истрајни у *repetita iuvant* како би осигурали рецепцију својих ставова од стране друштва. У том контексту, на другом месту, истиче се:

Штавише, Црква – обасјана тим сјајем – улази у дијалог са другим верама потпуно спремна да учи од многих њихових мисаоних, културних и духовних достигнућа. Могуће је да као што се Црква раних векова окористила од многих философских, религијских и културних богатстава претхришћанске Европе, Мале Азије и Блиског Истока и временом их крстила, тако она може и сада откривати нове начине пројављивања zaloга вере или нових начина размишљања о културним изразима и концептуалним облицима којима је изложена, рецимо, великим философијама и верама Индије или традицијама Кине и Далеког истока или духовним искуствима племенских народа широм света, и тако даље. Опет, као што је Јустин Мученик напомињао, све што је истинито и побожно нам је добродошло, јер Логос је свуда и светли на свим местима.⁵⁰

Зашто би Црква учила од духовних достигнућа других религија ако поседује пуноћу благодати? Црква може да похвали позитивне аспекте других религија – на пример, етичке и моралне поуке. Међутим, да ли то значи да јој је потребно константно учење од других религија? Без сумње, Цариград је заинтересован за величање религијског плурализма, а не за обнову хришћанског духа у православним народима. У прилог томе сведоче и следеће речи: „Црква, осим тога, зна да потпуна тајна Божјег Логоса надилази људско схватање и предаје себе на многобројне и предивне начине да би се они могли израчунати или појмити.“⁵¹ Хиковска терминологија је неупитна: „на многобројне и предивне начине“, исти Бог је „присутан“ у свим религијама.

У документу се уводи појам трећег пута: осим монашког и брачног, текст говори и о самачком животу. Проблем је тај што се самачки живот оправдава и сматра датом 21. века са којом се треба помирити. У тексту пише:

Када православни хришћанин уђе у зрело доба, започеће један од три могућа пута: брачни, монашки или самачки живот. Иако се три пута могу разликовати у изразу, они у основи деле хришћански позив као радикално прихватање љубави и дељења. Традиционално, православље има склоност ка томе да препознаје само два стања – монашко и брачно – али пастирска одговорност би била веома запуштена уколико Црква не би успела да препозна да су културне и друштвене промене у савременом добу учиниле самачки живот, који је у ранијим генерацијама био

⁵⁰ *За живот света: ка социјалном етосу Православне цркве* 2020. Приступљено: 24. 3. 2024. <https://www.goarch.org/sr/social-ethos>

⁵¹ *За живот света: ка социјалном етосу Православне цркве* 2020. Приступљено: 24. 3. 2024. <https://www.goarch.org/sr/social-ethos>

реткост, сада знатно уобичајенијим.⁵²

Наравно да је у пастирској пракси потребна брига и о самцима, али говорити да је то трећи пут не може бити валидно хришћанско становиште. Обавеза Цркве јесте да таквима сведочи то да је хришћански пут повезан са заједницом, а не са индивидуализмом. Да је то питање од огромне важности тврдили су многи богослови. На пример, Јован Брија закључује: „Мисија нема за циљ превасходно пропагирање преношења интелектуалних убеђења, доктрина, моралних заповести итд., већ преношење живота заједнице која постоји у Богу.“⁵³

Закључак

Православне Цркве, у анализираним текстовима, не показују исту заинтересованост за рехристијанизацију. Осим тога, ставови о многим питањима су различити. Док два текста Руске Цркве истичу потребу за рехристијанизацијом, друга два је не помињу. *Мисија православне цркве у савременом свету* изоставља бављење проблемима као што су индивидуализам, плурализам и дехристијанизација. Када је у питању проблем секуларизације, помињу га уопштено – чак изостављајући и његову дефиницију. У тексту *За живот света* не само да нема помена о рехристијанизацији, већ се величају плурализам и секуларизам. Руски текстови истичу потребу за супротстављањем изазовима плурализма и секуларизма. У *Концепцији мисионарске делатности Руске Православне Цркве* истиче се неопходност супротстављања плурализму уз сведочење Истине – Христа. Иако су у питању Православне Цркве, Руска и Цариградска, ставови се очигледно драстично разликују.

По својој садржини, највише се истичу *Основи социјалне концепције Руске Православне Цркве* и *За живот света*. Најсиромашнији и најмање релевантан документ је *Мисија Православне цркве у савременом свету*, иако би он требало да буде важећи за све помесне Цркве. С друге стране, док документи Руске Цркве исказују потребу за литургијском обновом друштва, дотле се социјално учење Цариградске Цркве мири са индивидуализмом. Док се у *Основама социјалне концепције Руске Православне Цркве* пише о путевима брака и монаштва – путевима заједнице, у документу *За живот света* уводи се и трећи пут – пут самаца. *Концепција мисионарске делатности Руске Православне Цркве* износи обавезе епископа, клира и лаика – док осталим документима ово недостаје.

Сва четири документа помињу бригу о нејакима и сиромашнима. *Основи социјалне концепције* и *За живот света* потежу актуелно питање односа религије и науке: став оба документа јесте да је дијалог потребан. Најбитнија је разлика у разумевању Истине у контексту рехристијанизације: руски документи истичу потребу за освећењем друштва Христом, текст Критског сабора је неутралан, док је Цариградски текст очаран другим религијама и, очигледно, теологијом Џона Хика. Ипак, текстовима Руске Цркве, иако су садржајни и имају доста добрих смерница, недостају још разрађенији планови како да се изврши рехристијанизација. Свакако, ова два текста су одличан извор за будућа истраживања која би донела систематичнији и прецизнији план за спровођење рехристијанизације.

⁵² *За живот света: ка социјалном етосу Православне цркве* 2020. Приступљено: 24. 3. 2024. <https://www.goarch.org/sr/social-ethos>

⁵³ Briа 1986, 3.

У контексту Православља, рехристијанизација се дефинише и разуме као ревитализација Истине у друштву – Исуса Христа. Она се разуме као стални дијалог са дехристијанизованима, али и као самокритика људског дела Цркве – њених пасивних чланова. Потребу за оваквом рехристијанизацијом истичу управо текстови Руске Православне Цркве. У вези с тим, они наглашавају аутентичну хришћанску борбу са пороцима и греховима, јачање традиционалних вредности, литургијску обнову друштва, дијалог са науком, дијалог са влашћу, активну борбу против секуларизма, глобализма и плурализма, бригу о слабима и сиромашнима, сведочење вере у Христа, богословско и морално унапређивање клира и лаика и др.

Из наведених разлога, закључујемо да документи Руске Цркве представљају најбољу полазну основу за теоријска истраживања рехристијанизације и њено конкретно спровођење. Поред свих назначених мањкавости, ови документи заслужују посебне похвале због препознавања најбитнијих тема које се тичу рехристијанизације. Ипак, оно што се чини неопходним у њиховом случају јесте допуна плана рехристијанизације на практичном плану. Уз конкретније планове и идеје све Православне Цркве би имале одличан нацрт за спровођење нове евангелизације. Наравно, мисионарски документ Критског сабора, иако је садржином сиромашан и иако не помиње горуће проблеме конкретно православних друштва, не треба игнорисати у будућим истраживањима јер се, упркос свему, може препознати као путоказ ка социјалној ангажованости Православља на глобалном плану. Међутим, документ *За живот света* је у многим својим аспектима неправославан. У њему се нескривено пропагирају религијски плурализам, секуларизам и глобализам, што води још дубљој дехристијанизацији друштва. Из тог разлога, о догматским и мисионарским квалитетима овог документа је потребна много шира богословска расправа и критика.

Библиографија

Извори

За живот света: ка социјалном етосу Православне Цркве (2020).
<https://www.goarch.org/sr/social-ethos-preface> <https://www.goarch.org/sr/social-ethos> 24. 3. 2024.

„Концепција мисионарске делатности Руске Православне Цркве“ (2012): У *Мисиологија: уџбеник*, приредило Мисионарско одељење Руске православне Цркве. Крагујевац: Каленић, 9–26.

„Мисија Православне Цркве у савременом свету: Допринос Православне Цркве овладавању мира, правде, слободе, братства и љубави међу народима и укидању расних и других дискриминација“ (2016): У *Свеправославни сабор: Богословски допринос Српске православне цркве*, уредник Гајо Гајић. Београд: Светигора, 8–27.

Основи социјалне концепције Руске Православне Цркве (2007). Нови Сад: Беседа.

Литература

Ћирилична

Алфејев, Иларион (2021а): „Богословско образовање у 21. веку“, У Иларион Алфејев, *Православље и савременост*. Београд: Biblos Books, 34–53

Алфејев, Иларион (2021b): „Православна мисија у 21. веку“, У Иларион Алфејев, *Православље и савременост*. Београд: Biblos Books, 11–33.

Голијанин, Ведран (2021): *Мисија и култура: теологија инкултурације и њено место у православном мисионарском богословљу*. Фоча: Универзитет у Источном Сарајеву – Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки“ Фоча.

Ђаковац, Александар (2017): „Свеправославни сабор на Криту: криза саборности“, У *Политичка ревија: часопис за политикологију, комунологију и примењену политику*. ур. др Момчило Суботић, Година (XXIX) XVI, vol=52 бр. 2. Београд: Институт за политичке студије, 103–118.

Крстић, Зоран (2014): „Мисионарска делатност у прошлости и садашњости“, У Зоран Крстић, *Црква удруштву: у прошлости и садашњости*. Пожаревац, Крагујевац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске, Издавачка установа Епархије шумадијске „Каленић“, 73–84.

Мидић, Игнатије (2016): „Савремени свет и Православна Црква“, У *Свеправославни сабор: Богословски допринос Српске православне цркве*, уредник Гајо Гајић. Београд: Светигора, 263–271.

Радовић, Амфилохије (2016): „Проблеми и искушења савремене мисије Цркве: Тајна Цркве и тајна свијета“, У *Свеправославни сабор: Богословски допринос Српске православне цркве*, уредник Гајо Гајић. Београд: Светигора, 251–262.

Шмеман, Александар (2023a): „Могу ли цивилизовани људи веровати у Бога?“, У Александар Шмеман, *Живети данас по Јеванђељу*. Никшић: „Свевиђе“ – Издавачка кућа Епархије будимљанско-никшићке, 9–17.

Шмеман, Александар (2023b): „Православље и мисија“, У Александар Шмеман, *Живети данас по Јеванђељу*. Никшић: „Свевиђе“ – Издавачка кућа Епархије будимљанско-никшићке, 173–174.

Шмеман, Александар (1997): „Хришћанска обнова“, У Александар Шмеман, *Православље на западу: Црква, свет, мисија*. Цетиње: Светигора, 176–188.

Латинична

Bria, Ion (October 1997): „Postmodernism: An Emerging Mission Issue“. *International Review of Mission*, Vol. 86, No, 343, 417–423.

Bria, Ion (1996): *The Liturgy after the Liturgy: Mission and Witness from an Orthodox Perspective*. Geneva : WCC Publications.

Bria, Ion (1986): *Go Forth in Peace: Orthodox Perspectives on Mission*. Geneva : World Council of Churches.

**RECHRISTIANIZATION IN THE MISSIONARY
AND SOCIAL DOCUMENTS OF THE ORTHODOX CHURCHES**

During the 21st century, the Orthodox Church faced the increasing process of dechristianization, and the reasons are many, e.g., the culture of individualism, scientific and "new" atheism, postmodernism, liberalism, pluralism, secularism, etc. For this reason, the rechristianization becomes a key imperative for solving the serious problem of dechristianization. In this paper, the author analyzes the concept of rechristianization in missionary and social documents of the Orthodox Churches, i.e., the way these documents describe rechristianization, how they represent its main goals, how the local Churches understand it, and what specific strategies are prescribed in these texts. The author critically analyzes and evaluates the attitudes toward rechristianization in the documents mentioned above, especially pointing out differences in understanding rechristianization between the Ecumenical Patriarchate and the Russian Orthodox Church.